

**ІНСТИТУЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ Й СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА**

У статті сформульовано авторський погляд на проблеми й стратегічні пріоритети політики економічного розвитку національного господарства України у розрізі інституційної, модернізаційної, інвестиційної та ресурсної складових.

Ключові слова: національне господарство, інституційне регулювання, інвестування, модернізація, ресурсоефективність.

Жилияев И. Б., Наумов А. Б., Наумова Л. Н. Институциональные детерминанты и стратегические направления экономического развития национального хозяйства.

В статье сформулирован авторский взгляд на проблемы и стратегические приоритеты политики экономического развития национального хозяйства Украины в разрезе институциональной, модернизационной, инвестиционной и ресурсной составляющих.

Ключевые слова: национальное хозяйство, институциональное регулирование, инвестирование, модернизация, ресурсоэффективность.

Zhyliayev I. B., Naumov O. B., Naumova L. N. Institutional determinants and strategic directions of economic development of the national economy.

In the article is formulated the author's view on the problems and the strategic priorities of economic development policy of the national economy of Ukraine in the context of the institutional, modernization, investment and resource components.

Keywords: national economy, institutional regulation, investment, modernization, resource efficiency.

Постановка проблеми. При вирішенні нагальних питань відродження національної економіки України широко використовується поняття розвитку у різних контекстах. Процес розвитку являє собою циклічний процес, що складається з послідовних стадій, реалізація яких забезпечується принципами мотивації, планування, створення і контролю. Побудова моделі розвитку – це спроба досягнення відповідності внутрішніх та зовнішніх можливостей системи.

Національна економіка та українське суспільство в теперішній час зазнають незнані раніше перетворення, і все більш виразно розкривають діалектичну сутність розвитку, стверджують нову концепцію розвитку. Основною ціллю довгострокової політики української держави повинно бути забезпечення сталого економічного розвитку. Без цього неможливо гарантувати підйом рівня життя населення, вирішити соціальні проблеми, встановити і зміцнити економічний і політичний авторитет країни у світовому співтоваристві.

Основу розвитку сучасної України можна охарактеризувати словами Джека Голдстоуна: «будуйте інститути, а не просто домагайтеся влади» [1]. Саме інститути повинні обмежувати поведінку економічної та політичної еліти, як перешкоду до добробуту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що процес соціально-економічного розвитку країни стає в теперішній час одним з основних предметів дослідження вчених-економістів [2–10]. Чисельність наукових літературних джерел, присвячених розвитку операційних систем підприємств, регіонів та держав постійно збільшується, що свідчить про зростання інтересу до проблеми і поглиблення розуміння процесу розвитку.

Втім, в сучасних умовах розвитку господарства України досягнення економічної думки не можуть повністю задовольнити потреби вітчизняної практики, оскільки процеси революційних змін докорінно змінюють соціально-економічні відносини в державі. Як

відомо, історія суспільства, хоча й не позбавлена певної закономірності, є процесом, що не повторюється.

У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність актуалізації інституційних детермінант й стратегічних напрямків економічного розвитку національного господарства.

Метою статті є дослідження проблем та обґрунтування пріоритетних напрямків трансформації національного господарства у контексті викликів сучасності на засадах оновлення інституційної парадигми економічного розвитку.

Кризові явища, що відбулися в економіці України, криються у невірному обраній стратегії розвитку та відповідній політиці. Ми переконані, що на сучасному етапі розвитку економіки України слід не лише закріпити геополітичний вектор розвитку але й сформувати відповідну теоретичну базу розвитку, яка лягла б в основу економічної політики держави. Розвиток економіки повинен спиратися на прогресивні структурні зрушення у національному господарстві. Такі структурні зрушення на сучасному етапі повинні бути спрямовані на збільшення ролі галузей, що мають вищий рівень ресурсовіддачі, що дозволяє створити передумови для розвитку більш капіталомістких виробництв з довготривалим циклом виробництва та використання. Надалі зусилля слід спрямовувати на подальше удосконалення структури промисловості та модернізацію виробництва.

Сьогодні, в умовах розвинутих товарних та фінансових ринків, структура виробничих систем ускладнюється, з'являються нові види виробничих утворень (кластери, міжрегіональні виробничі комплекси, стратегічні альянси тощо). Виробничі системи переходять на якісно новий етап розвитку, коли в умовах жорсткої конкуренції розробка стратегічного плану потребує не просто виконання комбінації запланованих дій, а також швидких рішень щодо адаптації до непередбачених ситуацій конкурентної боротьби [3]. З нашої точки зору, у цій ситуації особливу актуальність набуває формування цілісного підходу до оптимізації виробничої діяльності в умовах нестабільного зовнішнього середовища, пошук та становлення оптимальних форм інституційного устрою виробничих систем, ефективно працюючих механізмів операційних систем, нових методів взаємодії у внутрішньому та із зовнішнім середовищем.

Функціонування та вдосконалення господарського комплексу України пов'язане з раціональним використанням природних, матеріальних і трудових ресурсів, забезпеченням відповідних пропорцій у межах галузей, регіонів, усього господарства [2]. Необхідно сформувати нові погляди на розміщення продуктивних сил, що ґрунтуються на використанні власних ресурсів, мобілізації внутрішніх резервів, посиленні інтеграційних процесів.

Процеси у економічній та соціальній сферах нашого суспільства дозволяють сформувати перелік проблем, вирішення яких має першочергове значення для більш ефективного та динамічного реформування систем управління ресурсоефективністю національного господарства України. Зокрема, необхідні:

- розробка та проведення жорсткої та ефективної державної економічної політики у сфері ресурсів;
- чітке визначення та повна підтримка промислової політики по розвитку обраних пріоритетних галузей;
- серйозне удосконалення правової, нормативної та методичної бази виробництва на державному рівні;
- активізація та відкритість інформаційного забезпечення у використанні ресурсів галузей національного господарства;
- посилення мотивації суб'єктів підприємницької діяльності усіх форм власності у реальному процесі економії;
- введення відповідних нормативних документів, що дозволяють визначити порядок та контроль ефективності використання державних ресурсів у підприємницькій діяльності;
- удосконалення статистичного обліку з метою більш ретельного врахування використання ресурсів.

Введення таких заходів необхідне виходячи з стану економіки України та розумного погляду з точки зору конкурентоспроможності вітчизняного виробництва всередині та ззовні країни.

Головною метою економічної політики України є закріплення, примноження, диверсифікація порівняльних і конкурентних переваг у різних галузях і сферах економіки, що в умовах її відкритості становить головний ресурс вирішення і поточних, і стратегічних соціально-економічних проблем. Втім вітчизняна продукція більшості галузей національного господарства ніколи не була і у найближчі часи навряд чи буде конкурентоспроможною на зовнішніх ринках. Причиною низької конкурентоспроможності вітчизняних товарів ми вважаємо високий рівень витрат на виробництво продукції.

Виробництво у нашій країні потребує додаткових витрат у зв'язку зі специфічними природно-кліматичними умовами, застарілими технологіями та технікою, відсутністю у належній кількості власних джерел сировини, палива та енергії. За таких умов можна говорити про конкуренцію лише на внутрішньому ринку і тільки за умов обмеження імпорту [2]. Здорова конкуренція вітчизняних виробників, що знаходяться у рівних умовах тільки сприятиме розвитку національного господарства. Імпорт товарів виправдовується лише за умов відсутності власного виробництва.

У той час, коли у світовій економіці відбувалися процеси спеціалізації між країнами у всіх галузях господарства, більшість підприємств України опинилася поза цим процесом. Спеціалізація, що є джерелом зменшення витрат, відбувалася лише на рівні країни [9]. Сьогодні також необхідно підтримувати процеси спеціалізації у окремих галузях всередині країни, що дозволить зменшувати витрати виробництва та відкрити ще один резерв для розвитку.

Таким чином, ми виступаємо за розумний диференційований галузевий протекціонізм, який треба застосовувати до галузей, продукція яких не здатна конкурувати з іноземною на внутрішньому ринку. Це створить умови для розвитку цих галузей в Україні. В основу економічної політики держави повинні бути покладені наступні основні принципи:

- захист внутрішнього ринку товарів, виробництво яких має можливості для розвитку всередині країни;
- обмеження, або припинення імпорту продукції та припинення експорту капіталу з країни.
- стимулювання конкуренції на внутрішньому ринку;
- поглиблення спеціалізації між підприємствами та регіонами всередині країни.

Ключовим завданням такої політики повинна бути оптимізація витрат на виробництво товарів та їх просування на ринок України. Інструментами реалізації такої політики є тарифні та нетарифні методи державного регулювання економіки зокрема митне регулювання імпорту товарів. Велику увагу слід приділяти припиненню контрабанди товарів на територію України.

Оптимізація витрат можлива за двома взаємодоповнюючими паралельними напрямками: регулювання імпорту та реформування внутрішнього виробництва. Звісно, стримування імпорту не може продовжуватися тривалий час, інакше досить довге уникнення міжнародної конкуренції може привести до деградаційних процесів у внутрішньому виробництві. Тому, основним напрямом у якому слід сконцентрувати зусилля – це, безумовно, реформування внутрішньої виробничої системи для стимулювання розвитку.

Протекціонізм можливий у окремо взятій галузі лише за умови існування закінченого циклу виробництва. Такими галузями, наприклад, є металургія, харчова промисловість та ін.

Принципами здійснення політики галузевого протекціонізму повинні бути наступні:

- розумне, науково обґрунтоване, поступове обмеження імпорту іноземної готової продукції галузі, сировини та матеріалів. Обмеження повинні враховувати задоволення потреб споживачів у продукції галузей на мінімальному достатньому рівні і поступово послаблятися пропорційно розвитку вітчизняного виробництва;
- проведення політики кредитної та інвестиційної експансії щодо підприємств провідних галузей національного господарства. Пріоритетним є фінансування процесу розвитку виробництва за рахунок вітчизняних фінансових ресурсів, тому така політика повинна враховувати більш сприятливі умови для інвестування реального сектору вітчизняними власниками капіталу;

- створення умов для стимулювання внутрішньої конкуренції виробників, або усунення негативних наслідків відсутності конкуренції. Це є необхідною умовою для розвитку національного господарства. Досвід проведення політики протекціонізму у деяких країнах показує, що за відсутності конкуренції, підприємства втрачають стимули для розвитку. Однак, є альтернатива створенню внутрішньої конкуренції – правові, організаційні, технологічні заходи створення стимулів розвитку, які дозволять активізувати позитивні процеси навіть у неконкурентному середовищі;

- поглиблення спеціалізації підприємств, створення спеціалізованих підприємств;
- підвищення рівня організації, тобто узгодження інтересів окремих виробників із інтересами галузі, національної економіки в цілому та інтересами держави.

Ринковий механізм саморегулювання, в сучасних умовах, не дозволяє розподіляти ефективність між сировинними, переробними та торгівельними підприємствами таким чином, щоб забезпечити їх зважений сталий зростаючий розвиток [6]. Отже, не здійснюється оптимальний розподіл вигід між ланками виробництва сировини, виробництва продукції та її реалізації. Тому, слід прикладати зусиль щодо поглиблення інтеграційних процесів між сировинною та переробною сферами, зміни галузевої структури економіки в напрямку наближення переробних технологій до сировинної бази. Це завдання є досить складним і потребує формування спільної програми розвитку добувних й переробних секторів на основі достовірного прогнозування.

Вихід реальних секторів економіки з кризи повинен супроводжуватися підвищенням якості продукції. Бажання вийти за межі внутрішнього ринку не може бути реалізоване без використання досягнень науково-технічного прогресу, які є рушійною силою конкуренції. Оскільки одним з важливих джерел розвитку є інновації, то для забезпечення сталого розвитку наукові розробки в добувній та переробній сферах слід узгоджувати з метою своєчасної підготовки сировини з урахуванням інноваційних процесів [5].

Отже, з метою підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств необхідно підтримати наукові дослідження та розробки у напрямках: матеріалознавства, стандартизації і сертифікації продукції; удосконалення існуючих та розробки нових ресурсозберігаючих технологій виробництва продукції; розробки економічних і організаційних засобів стимулювання відродження виробництва.

Об'єктивною необхідністю розвитку національного господарства є зміцнення матеріально-технічної бази підприємств. Будівництво нових підприємств в сьогоденних умовах економіки України відбувається повільними темпами через обмеженість джерел фінансування. Тому оновлення матеріально-технічної бази можливо здійснювати шляхом реконструкції діючих підприємств. Необхідно також забезпечувати підприємства сучасними машинами та обладнанням. Але реалізація цих заходів потребує суттєвих капітальних вкладень, які можливо здійснити лише за умов залучення масштабних інвестицій.

Розвиток інвестиційної діяльності в економіці повинен спиратися на відповідну державну підтримку. Ситуація, що склалася в українській економіці, надає нові можливості для реалізації наукових досліджень, розробок нових видів продукції, модернізації виробництва, створення високих технологій та сучасного виробничого потенціалу шляхом заміни машин та обладнання. Прогресивні технології та організаційні рішення все у більшому ступені визначають ефективність діяльності підприємств, забезпечують їх виживання та фінансову стабілізацію. Спрямованість стратегії й тактики розвитку виробництв на розвиток інвестиційної діяльності висуває нові вимоги до змісту, організації та методики управління інвестиційними процесами, викликаючи необхідність удосконалення форм, методів, порядку реалізації інвестиційних проектів. Результати інвестиційних процесів повинні реалізовуватися у формі нових чи вдосконалених товарів, технологічних процесів, заходів організаційної, маркетингової та управлінської діяльності.

Необхідність державного регулювання інвестиційних процесів викликана, в першу чергу, їх зростаючим значенням для економіки країни. У теперішній час можливості росту випуску продукції за рахунок використання існуючих резервів обмежені і потребують значних фінансових ресурсів. Але їх недостатньо як у держави, так і у більшості вітчизняних підприємств та населення.

Поточна ситуація останніх років продемонструвала, що фактичний стан залучення інвестицій в економіку України не відповідає її інвестиційним можливостям. Тобто, поряд з факторами, що формують позитивний інвестиційний клімат, існує ціла низка факторів, що заважають залученню інвестицій. Серед них можна визначити такі:

- нестабільність та невизначеність законодавчих актів, різкі та непередбачувані зміни у політичному житті, що відбивається на економічній політиці держави;
- невизначеність у питаннях власності, особливо на природні ресурси;
- відсутність ринку землі, як необхідного фактору забезпечення іпотечного кредитування;
- гострий дефіцит комерційної, юридичної та ринкової інформації;
- відсутність чітко визначених пріоритетних галузей, виробництв для першочергового інвестування;
- слабка методична та нормативна база з оцінки доцільності вибору інвестиційних проектів;
- неможливість окремими господарюючими суб'єктами сконцентрувати ресурси для масштабного інвестування;
- недостатня обґрунтованість маркетингових досліджень та відсутність достовірної експертизи по оцінці ринкових умов;
- відсутність чіткого механізму державної підтримки наукової та інноваційної діяльності;
- порушення умов договорів при виконанні інвестиційних проектів, низька правова та ділова культура;
- низька платоспроможність підприємств щодо фінансування власних прикладних розробок і досліджень.

В Україні ще не склався дієвий механізм інвестування масштабних технологічних змін. Існуючі державні науково-технічні програми часто не забезпечують кінцевих результатів. Існує практика підтримки традиційних виробників тому що не має достатніх коштів для інноваційних трансформацій виробництв [8]. Недержавні комерційні структури ще не можуть здійснювати довгострокові проекти, які б забезпечували базові технологічні зміни. Іноземні інвестиції у зв'язку з підвищеним ризиком спрямовані на підтримку традиційних виробництв, які мають експортну перспективу у короткостроковому періоді.

Основним недоліком здійснюваної інвестиційної політики залишається її переважна спрямованість на управління процесом, а не кінцевими результатами технологічних змін. Інвестиційна діяльність потребує стимулюючого економіко-правового середовища для суб'єктів, які забезпечують позитивні кінцеві результати за інвестиційними проектами. Дієвим засобом стимулювання реалізації інвестиційного розвитку має стати його законодавче та нормативно-правове забезпечення.

Важливою складовою інвестиційного процесу є впровадження науково-технічних розробок у виробництво з метою його розвитку. Розвиток інвестиційної діяльності підприємств повинен бути привабливим не тільки з точки зору набуття конкурентних переваг на ринку, але і тим, що вводить такі підприємства у правове поле підтримки інвестиційної діяльності. Особливо це важливо для інноваційної форми інвестицій. Характерними рисами таких підприємств є спрямованість на пошук принципово нових продуктів та процесів, пов'язаних з високим комерційним та технічним ризиком, творчий акцент у праці.

Заходи державної інвестиційної політики можна поділити на такі, що створюють сприятливе для інвестицій соціально-економічне середовище та такі, що регулюють інвестиційні процеси. Державна підтримка реалізації інвестиційних проектів повинна стати органічною складовою інвестиційного механізму.

Серед заходів підвищення ефективності управління інвестиційною діяльністю важливе місце займає розробка дієвих законодавчих актів і нормативних документів. В Україні нараховується чимало відповідних нормативних актів, що не тільки не вирішує проблему активізації і прозорості процедур щодо інвестиційної діяльності, а навпаки стримує її розвиток.

Для посилення стимулюючого впливу податкової політики на інвестиційні процеси в економіці доцільно:

- ввести пільгове оподаткування підприємств пріоритетних галузей, які займаються інвестиційною діяльністю, на стадіях пуско-налагоджувальних робіт і апробації технології;
- передбачити диференційовані розміри податкових пільг для підприємств та установ залежно від обсягу інвестування і частки НДДКР в обсязі інвестиційного проекту;
- повністю або частково вираховувати з доходу, що підлягає оподаткуванню, витрати на НДДКР.

Для кардинального вирішення питання активізації інвестиційної діяльності необхідно якнайповніше використовувати можливості банківсько-фінансової сфери, яка може стати реальним інвестором для виробників і споживачів продукції. Для цього доцільно:

- стимулювати створення в комерційних банках спеціальних фондів довгострокового кредитування за рахунок частини їх валового доходу до його обкладення податком на прибуток;
- заохочувати комерційні банки купувати акції підприємств шляхом компенсації з коштів бюджету обсягу оподаткування тієї частини прибутків банків, що інвестується в акції підприємств провідних галузей;
- ширше практикувати видачу пільгових кредитів під заставу майна суб'єктів господарювання, для чого розробити дієвий механізм використання застави, передбачивши порядок та умови її продажу і надходження коштів на рахунок кредиторів;
- розширити спектр та види фінансової підтримки підприємств шляхом впровадження нових форм кредитування проектів – лізингових, факторингових, вексельних операцій;
- запровадити систему страхування ризику важливіших інноваційних проектів за рахунок спеціально створеного гарантійного фонду страхування інвестицій.

У зв'язку з тим, що обсяг інвестицій в основний капітал з державного бюджету становить незначну суму – біля 5–6 % від загального обсягу інвестицій, важливого значення набуває проблема пошуку нових джерел їх фінансування та підвищення ефективності використання коштів, зокрема, пошуку та розробці схем залучення коштів населення для фінансування пріоритетних інвестиційних проектів [10].

Після ряду інфляційних років і кризи у сфері довірчого управління ресурсами у населення значно зменшились бажання і можливості вкладення коштів у виробництво. Виникло певне упереджене ставлення щодо надійності державних і недержавних фінансових структур. Тому, для вирішення питання створення ефективної системи вкладення пенсійних коштів в інвестиційний процес держава повинна гарантувати населенню безпеку вкладів, отримання дивідендів та покриття рівня інфляції.

В основу формування системи стратегічного управління розвитком національного господарства повинні бути покладені принципи проблемно-орієнтованого підходу. Його сутність полягає у забезпеченні постійної довготривалої готовності та здатності економічної системи до сприйняття, трансформації, адаптації; у створенні механізмів для здійснення якісних ривків. При розробці стратегії необхідно скласти банк цільових програм, які визначають політику системи в цілому. Це дозволяє:

- розташувати цільові програми за рівнями ієрархії;
- планувати, організовувати та регулювати отримання поліпрограми ефекту;
- здійснювати стратегічний контроль та контролінг.

Поліпрограми ефект є результатом системної реалізації програм і утворюється за рахунок:

- міжпрограми кооперації ресурсів, кадрів, розробок технології та продукції, витрат від сумісного виконання програмних заходів;
- стандартизації та типізації виконання східних функцій;
- координації, що забезпечує запобігання втратам від неузгодженого виконання взаємопов'язаних робіт по цільовим програмам, взаємоінформування і компенсації відсутності одного виду ресурсів за рахунок іншого.

Для успішної реалізації розвитку національної економіки необхідно усвідомити важливість та складність завдань, відповідальність за якісні перетворення. В результаті

реалізації запропонованих заходів можливе створення передумов виведення розвитку національного господарства на стадії стабілізації та зростання.

Список використаних джерел:

1. Голдстоун Дж. Революции. Очень краткое введение / Голдстоун Дж. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2015. – 189 с.
2. Амбросов В. Я. Системні зв'язки організаційної структури підприємств / В. Я. Амбросов // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 110–116.
3. Бабець І. Г. Зовнішньоекономічна безпека регіонів України в умовах співробітництва з країнами ЄС: теоретико-методологічні та прикладні аспекти : монографія / І. Г. Бабець. – Львів : ПАІС, 2011. – 400 с.
4. Гальчинський А. С. Нотатки радника президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – 584 с.
5. Геєць В. «Інноваційна Україна – 2020»: основні положення національної доповіді. Стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 13 травня 2015 року / В. Геєць // Вісник НАН України. – 2015. – № 7. – С. 18–22.
6. Гришова І. Ю. Сучасні трансформації ресурсно-виробничого потенціалу національної економіки України / І. Ю. Гришова, М. Ю. Щербата // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej «Economy. Priorytetowe obszary nauki» (29.11.2015 – 30.11.2015) – Warszawa : Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – S. 34–37.
7. Денисенко М. П. Глобалізація та її вплив на інноваційний розвиток України / М. П. Денисенко, А. П. Гречан // Проблеми науки. – 2005. – № 1. – С. 48–49.
8. Красноручський О. О. Державне регулювання аграрної сфери та динаміка конкурентоспроможності її суб'єктів / О. О. Красноручський // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки. – № 150. – 2014. – С. 9–18.
9. Реструктуризація промисловості України у процесі посткризового відновлення / [О. В. Собкевич, А. І. Сухоруков, В. Г. Савенко та ін.]; за ред. Я. А. Жаліла. – К.: НІСД, 2011. – 54 с.
10. Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Формування наукової ринкової школи економістів-аграрників / П. Саблук. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 468 с.

** Жиляєв Ігор Борисович – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України.*

** Наумов Олександр Борисович – доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та маркетингу Херсонського національного технічного університету.*

** Наумова Лариса Миколаївна – доктор економічних наук, професор, професор кафедри зовнішньоекономічної діяльності Херсонського національного технічного університету.*

UDC 339.1/338.4

Oleksyi Krasnorutskyi *
Yurii Zaitsev *
Ivan Dakhno *

INSTITUTIONAL OBJECTIVES OF AGRICULTURAL MARKET OPERATORS INTEGRATION PROCESSES INTENSIFICATION

Current situation in product distribution on agricultural market is analyzed. The main problems of market-operator's activity are considered and systemized. The ways of solving the problems of agrarian market functioning thru intensification of its operators integration processes are proposed in the article. The greatest influence on the course of integration processes in agriculture engaged